

De conservatieve opstand met revolutionaire trekken

De Ciompi opstand en het Florentijnse politieke systeem 1378-1382.

BACHELORSRIPTIE

Student: Richard Bil
Studentnummer: 4258754
Onderwijsinstelling: Universiteit Utrecht
Opleiding: Geschiedenis
Vak: Ges Bachelor Eindwerkstuk (GE3V14054)
Docent: dr. Bram van Hoven-van Genderen
Aantal woorden: 9878
Plaats: Utrecht/Gorinchem
Datum: 22 maart 2017

De conservatieve opstand met revolutionaire trekken De Ciompi opstand en het Florentijnse politieke systeem 1378-1382.

Bachelor Scriptie van Richard Bil 4258754

Samenvatting

In deze scriptie wordt de Ciompi opstand van 1378-1382/83 in Florence onderzocht. De vraag hierbij is: hoe ging het politieke systeem van Florence om met de Ciompi opstand van 1378-1382/83? Om dit te beantwoorden wordt in deze scriptie gedefinieerd wat een politiek systeem is en hoe dit politieke systeem er in Florence uitzag. Ook wordt in deze scriptie afgevraagd welke kritiek er bestond op dit systeem vanuit de opstandelingen en hoe er met deze kritiek door de bestuurders werd omgegaan. Als laatste bekijkt deze scriptie in hoeverre het politieke systeem van Florence veranderde dankzij de Ciompi opstand. De bevindingen op deze vragen zijn als volgt:

- De voor Florence best passende definitie van politiek systeem is die van Patrick Lantscher: ‘The relatively long lived and regularized system of interactions within and across political units ... whether this concerns elections, consultative and legislative processes, or other recurring patterns of interaction’¹.
- Het Florentijnse politieke systeem is complex, maar functioneerde goed. Diverse instituties hadden dezelfde verantwoordelijkheden. Het politieke systeem biedt genoeg mogelijkheden om politiek effectieve besluiten te maken.
- De belangrijkste kritiek van de opstandelingen was dat een breed gedeelte van de bevolking geen politieke inspraak had om die besluitvorming te kunnen beïnvloeden.
- Via opstand waren de Ciompi opstandelingen succesvol in het verbreden van de politieke inspraak tot een groter deel van de bevolking.
- Hoewel ze de macht grepen via een opstand, wilden de opstandelingen het politieke systeem niet veranderen, maar deze gebruiken om hun punten van kritiek kenbaar te maken en op te kunnen lossen. Participatie aan het politieke systeem was dus hun primaire weg om verandering te bewerkstelligen.
- De twee opvolgende regeringen, die van de kleine gilden (1378-1382) en de terugkerende elite (1382+) maakten deze verbreding van de politieke inspraak langzaam ongedaan. De terugkerende elite regering maakte ook een groot deel van de Ciompi regering’s andere maatregelen ongedaan.
- De erfenis van de Ciompi, dus het effect van de Ciompi opstand op Florence na het falen ervan, is nog een onderzoeksgebied met veel potentieel.

¹ Patrick Lantschner, *The logic of political conflict in medieval cities: Italy and the southern Low Countries 1360-1440* (Oxford 2015) 131-132.

Inhoudsopgave

Samenvatting	2
Inleiding	4
De historiografie van de Ciompi opstand en het politieke systeem van Florence	7
De verdeeldheid van Florence: theorie en concept bij politieke systemen	8
Wat is een politiek systeem? Keuzes in definities	10
Hoofdstuk 1	13
Het politieke systeem van Florence rond 1378.	13
De andere politieke organisaties in de stad: welke zijn belangrijk?	14
Hoofdstuk 2:	16
De wil van de Ciompi: de kritiek van de Ciompi op het Florentijnse politieke systeem. 16	
De kritiek van de Ciompi	16
De aard van de Ciompi maatregelen: waren ze effectief?.....	19
Opstand voor wat, of wie? Verschillen en debat over de motivatie van de Ciompi	21
Hoofdstuk 3	23
De erfenis van de Ciompi opstand: wat blijft van de veranderingen over?	23
De kleine gilden regering 1378-1382: nieuwe inspraak en oude buitensluiting	24
De terugkerende elite: de regering van 1382	25
Conclusie	27
Bibliografie	30
Primaire bronnen	30
Secundaire bronnen	31

Op de voorkant: Giuseppe Lorenzo Gatteri ‘The tumult of the Ciompi’ (voor 1884),

<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=19767860> (29 januari 2017).

Inleiding

‘Meanwhile, on Monday, 19 July this year, the Signoria had four of the ringleaders [caporali], who must have been of these troublemakers [brigata], pulled out of their beds in the night.

The next morning the guild artisans and their captains heard that the Signoria wanted to condemn these men to death and send for a Ser Nuto to execute them. All of the captains of the guilds woke up and rushed into the Piazza fully armed and shouted: “You must hand those men over to us, or we will burn down the Palace.” Then, the crowds of the *Popolo minuto* all chanted: “Long live the people and the Guilds.”²

- Dagboek van een anonieme Florentijn, 20 juli 1378.

De bovenstaande gebeurtenis is één van de vele van een reeks opstandjes en politieke manoeuvres die samen deel uitmaken van de Ciompi opstand van 1378-1382/83. Wat een maand eerder begon als een conventionele politieke zet door een kleine groep uit de elite, groeide uit tot een opstand door gildeleden, uitgemanoevreeerde elite en machteloze inwoners. Uit deze opstand ontstond een regering waarin een breder gedeelte van de bevolking participeerde. De naam die de opstand en de participanten ervan kregen, Ciompi, is een verbastering van de Franse zin “Compar, allois a boier”.³ Deze uiting had connotaties van broederschap in de lagere klassen en bleef daardoor plakken als naam.

Deze nieuwe Ciompi regering nam besluiten over Florence die ook na het einde van de opstand in 1378 van kracht bleven. De veranderingen die de Ciompi opstand meebracht in het bestuur van Florence waren substantieel. Door dit succes zijn Florence en de Ciompi opstand sindsdien een populair onderwerp van studie. Bovendien is de Ciompi opstand kenmerkend voor de sociale onrust van de vijftiende eeuw. Deze sociale onrust zorgde voor een toename aan opstanden, waarvan de Ciompi als één van de vier grootste wordt gezien.⁴

²Anoniem, ‘A dairy of the Ciompi by an anonymous Florentine, 1378-82’, in: Samuel Jr. Cohn, *Popular protest in late medieval Europe* (Manchester 2004) 216-217.

³ Samuel Jr. Cohn, *The laboring classes in renaissance Florence* (New York 1980) 44.

⁴ Cohn, *Popular protest*, 1-2.

Die veranderingen in de politiek van Florence en de Ciompi opstand ontstonden niet zomaar. De opstandelingen hadden vele redenen om mee te doen met de opstand. Dit kon om direct noodzakelijke dingen gaan, zoals voedseltekort. We zien ook dat de opstandelingen hun, impliciete en expliciete, kritiek op meer abstracte zaken richten, zoals politieke organisatie en structuur. Deze kritiek werd geuit door middel van een opstand. Wat was hun kritiek op de politieke organisatie, of beter, het politieke systeem van Florence? Door hiernaar te kijken komen we meer te weten over het politieke systeem van Florence. Waar werkte het Florentijnse politieke systeem en waar niet? Nadat de kritiek was geuit, werd er actie verwacht vanuit het bestuur van de stad. Welke maatregelen werden er als reactie genomen door de bestuurders van Florence? De diverse groepen opstandelingen en bestuurders ondernamen allemaal actie om de politieke arena naar hun voordeel te vormen. Het is de vraag of de opstandelingen hierin succesvol waren. Kortom: hoe ging het politieke systeem van Florence om met de Ciompi opstand van 1378-1382/83?

De keuze om Florence te bestuderen heeft een aantal redenen die hierna aan bod komen. Daarop zullen we de belangrijkste auteurs bespreken die eerder over dit onderwerp hebben geschreven. Als laatste is het belangrijk om te bepalen welke theorieën en definities er worden gebruikt in deze scriptie.

Dat de keuze op Florence en de Ciompi opstand is gevallen heeft een aantal redenen. Florence is een voorbeeld van een oligarchische republiek, waarin verschillende partijen concurreerden om de politieke dominantie.⁵ Deze partijen hadden te maken met een politiek systeem, dat duidelijk afbakende welke acties sociaal en politiek acceptabel waren.⁶ Hoe met dit politieke systeem werd omgegaan door de betrokken partijen is interessant. De diverse partijen gebruikten de mogelijkheden die het politieke systeem hen gaf tot het uiterste om hun doelen te behalen en verlangen te vervullen. Er is in Florence gedurende dit tijdperk geen dominerende partij. Daar komt na de Ciompi opstand langzaam een einde aan, totdat halverwege de 15^e eeuw de Medici de dominante partij wordt. De Ciompi opstand kan daardoor ook worden gezien als een hoogtepunt van de oligarchische republiek. Door deze machtsverdeling is er voor meer partijen ruimte om politiek gemotiveerde acties te ondernemen. Om deze acties uit te voeren en daarmee hun politieke doelen en verlangens te

⁵ 'Partij' is in deze context niet een duidelijke organisatie met een partijprogramma en/of leden zoals een 19^e of 20^e -eeuwse politieke partij. Partij is in dit geval een groep personen met gedeelde belangen en doelen die meestal hun achtergrond delen, die samenwerken in los verband om deze gedeelde belangen en doelen te verwezenlijken.

⁶ Patrick Lantschner, *The Logic Of Political conflict in Medieval Cities: Italy and the Southern Low Countries 1360-1440* (Oxford 2015) 17.

vervullen, moesten de partijen onderhandelen en samenwerken. Samenwerking en onderhandeling gebeurden zowel in conventionele politiek als tijdens de Ciompi opstand. Tijdens de opstand was samenwerking echter nog belangrijker door de gevaren die falen met zich meebracht.

Dit politieke systeem faalde schijnbaar tijdens de Ciompi opstand. Dit zou onder andere kunnen komen doordat het politieke systeem geen uitlaat bood voor politieke verlangens. Daarom zien we dat er naar geweld en andere onconventionele middelen werd gegrepen. Hoe partijen reageerden op politieke buitensluiting en voor hen negatieve besluiten is een indicatie van hoe goed een politiek systeem werkt. Te midden van politiek oproer kunnen we het beste de werkingen van dit politieke systeem blootleggen en testen.

Er zijn ook andere redenen om de Ciompi opstand te onderzoeken. Ten eerste is het één van de grootste opstanden van de late veertiende eeuw. Ten tweede zijn de bronnen relatief goed ontsloten voor een niet Italiaans lezend publiek. Dit is onder andere te danken aan het werk van Samuel Cohn Jr. die een verzameling bronnen over de Ciompi opstand heeft vertaald en gepubliceerd.⁷

De situatie waarin de Ciompi opstand zich op internationaal politiek gebied afspeelde, is ook één van de redenen waarom de Ciompi opstand bijzonder is. Florence was in oorlog met Milaan en de paus in Rome, terwijl de opstand aan de gang was. Dit is een externe factor die druk uitoefende op de politieke situatie van Florence in deze periode. In andere gebieden zoals Vlaanderen kwam deze druk van boven, van bijvoorbeeld nominaal overheersende machten zoals een graaf, koning of keizer.⁸ Florence was echter de facto onafhankelijk. Hierdoor komt de externe druk meer van gelijke politieke actoren zoals Milaan of de paus. Dit versimpelt de studie van Florence, omdat je geen rekening hoeft te houden met directe politieke beïnvloeding van bovenaf.

Dit betekent echter niet dat externe factoren niet belangrijk zijn in de studie van de Ciompi opstand. Externe factoren zijn belangrijk, omdat deze niet alleen druk zetten op het politieke en economische systeem van de stad, maar ook mogelijk de politieke spelers binnen de stad verdeelden zoals Lantscher stelt.⁹ In mijn onderzoek zijn de externe factoren vooral drijfveren voor interne partijen en zullen niet op zichzelf worden bestudeerd.

⁷ Samuel Jr. Cohn, *Popular protest in late medieval Europe* (Manchester 2004).

⁸ Jan Dumolyn en Jelle Haemers, 'Patterns of urban rebellion in medieval Flanders', *Journal of Medieval History* 31(2005) 4, 369–393, aldaar 373.

⁹ Lantschner, *The logic of political conflict*, 10.

De historiografie van de Ciompi opstand en het politieke systeem van Florence

Het Florence van de vroege Renaissance, de Ciompi opstand, politieke systemen en opstanden in het algemeen zijn uitgebreid bestudeerd door een verscheiden onderzoekers en historici. Over het Florence van 1380-1450 bijvoorbeeld heeft de historicus en Renaissance specialist Gene Brucker veel geschreven. Bij zijn werk over Florence hoort onder andere *Renaissance Florence*, hetgeen veel achtergrondinformatie geeft over de stad Florence. Niet alleen voor achtergrondinformatie over middeleeuwse of Renaissance politieke systemen, maar ook voor specifieke informatie over Florence en de Ciompi opstand kun je bij John Watts terecht. Deze in middeleeuwse politieke macht gespecialiseerde historicus schreef onder andere *The making of polities: Europe 1300-1500*. Hierin wijdt hij uit over de organisatie en historisch verloop van middeleeuwse politiek.¹⁰ Andere historici die schrijven over politieke systemen in de Middeleeuwen zijn onder andere de invloedrijke Jacques Heers en Antony Black. Jacques Heers werk is grotendeels in het Frans geschreven. Het belangrijkste werk van Heers voor deze studie, *Parties and political life in the medieval West* is echter direct na vertaling in het Engels uitgegeven.¹¹ Antony Black houdt zich meer bezig met middeleeuwse politieke theorieën in onder andere *Political thought in Europe, 1250-1450*.¹² Voor onderzoek over middeleeuwse opstanden kan je terecht bij Jan Dumolyn en Jelle Haemers, die deze bestuderen in onder andere het artikel 'Patterns of urban rebellion in medieval Flanders'.¹³ Zoals eerder genoemd schrijft ook de historicus Samuel Cohn Jr. vaak over opstanden. Zijn belangrijkste werk hierover is *Lust for liberty: The politics of social revolt in medieval Europe, 1200-1425* en de bijbehorende bronnenverzameling *Popular protest in late medieval Europe*.¹⁴

De bovengenoemde literatuur over de Ciompi opstand is verdeeld over de aard ervan en de intenties van de opstandelingen. Aan de ene kant heb je historici zoals Cohn Jr. en marxistische historici, die stellen dat de opstandelingen vooral 'progressief' tot revolutionair gemotiveerd waren.¹⁵ De opstandelingen wilden volgens hen verbeteringen aan het politieke systeem toebrengen of deze zelfs geheel veranderen. Hier staan historici zoals Gene Brucker

¹⁰ John Watts, *The making of polities: Europe 1300-1500* (Cambridge 2009).

¹¹ Jacques Heers en David Nicholas (vert.), *Parties and Political life in the medieval West* (Amsterdam 1977).

¹² Antony Black, *Political Thought in Europe, 1250-1450* (Cambridge 1992).

¹³ Dumolyn, Haemers, 'Patterns of urban rebellion'.

¹⁴ Samuel Jr. Cohn, *Popular protest in late medieval Europe* (Manchester 2004); Samuel Jr. Cohn, *Lust for liberty: the politics of social revolt in medieval Europe, 1200-1425* (Cambridge 2006).

¹⁵ Cohn, *Popular protest*, 201-202.

en Jacques Heers tegenover, die stellen dat de opstandelingen alleen maar onderdeel wilden worden van het politieke systeem en zeggenschap wilden verwerven.¹⁶

Volgens Lantscher in zijn excellente artikel over de historiografie van de Ciompi opstand worden hierbij aannames gedaan die het debat degraderen tot een uiteenzetting van eigen politieke voorkeuren.¹⁷ Volgens hem komt dit vooral doordat beide kanten argumenteren vanuit dezelfde negentiende -eeuwse ideeën over politiek, revolutie en (wan)orde.¹⁸ Het is echter vooral het verschil in waardering van deze zaken Brucker's negatieve tegenover Cohn's positieve waardering, waardoor er uit dezelfde bronnen geheel andere interpretaties ontstaan. We zullen op dit debat en het onderliggende probleem regelmatig terugkeren.

De studie van Vlaamse opstanden door Dumolyn en Haemers geeft een patroon dat ook goed te gebruiken is in de studie van Florence.¹⁹ Ook zij stellen dat opstandelingen niet het systeem zelf wilden veranderen of vergelijkbare diepgaande hervormingen wilden doorvoeren. Ze wilden vooral politieke zeggenschap veroveren.²⁰ Het bijzondere aan de Ciompi opstand is daarom niet zozeer nieuwe revolutionaire eisen vanuit de opstandelingen, maar het succes en de lengte van het eruit voortkomende bestuur.

De verdeeldheid van Florence: theorie en concept bij politieke systemen

Om de veranderingen in Florence te kunnen duiden, zullen we moeten definiëren wat er verandert binnen het politieke systeem. Hiervoor zullen we gebruikmaken van een aantal theorieën. Het bestuderen van stedelijke politieke systemen en opstanden brengt een omvangrijk theoretisch kader mee. Dit is een te groot corpus om geheel te behandelen in deze scriptie. Daarom bespreken we alleen datgene wat we zullen gebruiken als gereedschap om Florence en de Ciompi opstand te bestuderen.

Het uitgangspunt van deze studie is de grotere theorie rondom de Ciompi opstand. Daarom bevat deze studie geen uitgebreide uiteenzetting van het verloop van de Ciompi opstand.²¹

¹⁶ Ibidem, 201.

¹⁷ Patrick Lantschner, 'The 'Ciompi Revolution' Constructed: Modern Historians and the Nineteenth-Century Paradigm of Revolution' *Annali di Storia di Firenze* (2009) 4, 277-297.

¹⁸ Ibidem, 289.

¹⁹ Dumolyn, Haemers, *Patterns of urban rebellion*.

²⁰ Ibidem, 372.

²¹ Voor een beknopte beschrijving van het verloop van de Ciompi opstand, zie Cohn, *Popular protest in late medieval Europe 202-205*, voor een langere beschrijving, zie Michel Mollat en Phillippe Wolff, *The popular Revolutions of the Late Middle Ages* (Londen 1973) 138-161.

Om dit kort samen te vatten zouden veel belangrijke details wegvallen. Zeker als je Heers hierin volgt:

To establish a simple chronology of the most spectacular of these outbursts would seem to be a terribly tedious and futile exercise. To disentangle the terrible confusion, the skein of multiple relationships, bound together with flexibility and striking fragility, of alliances between political groups or individuals, between towns or even between sovereign powers would be a monumental enterprise [...] Every remotely clear presentation of events, ordered, selected, tied to well-defined causes, thus seems to be in some degree an artificial construction.²²

Door specifiek te kijken naar wat de opstandelingen willen en de maatregelen die daarop als reactie worden genomen, krijgen we een beter beeld van het Florentijnse politieke systeem. De theorie die we nu gaan bekijken, helpt om zowel de kritiek als de daaropvolgende acties van opstandelingen en bestuurders te begrijpen.

Binnen de historische bestudering van steden en hun politieke systemen zijn twee hoofdstromen te onderscheiden. Onderzoek over politieke systemen concentreert zich vooral op de vraag: wie heeft de macht over het politiek systeem? Friedrichs onderscheidt de twee stromen als volgt.²³ De eerste stroming ziet de macht vooral geconcentreerd in de elite: het rijkste deel van de bevolking. Het grootste deel van de bestuurders komt volgens hen uit deze economische elite. De machthebbers die niet uit deze groep komen, zijn genoodzaakt met deze elite samen te werken.²⁴ Macht is dus vooral 'top down'. Lagere sociale klassen hebben weinig invloed op politieke beslissingen.²⁵ De tweede stroming benadrukt vooral dat er verschillende politieke groepen en eenheden bestaan. Deze partijen werken met elkaar samen of concurreren naar gelang hun eigen politieke belangen.²⁶ Robert Dahl en zijn boek *Who governs?* is een voorbeeld van de pluralistische theorie.²⁷

Lantscher gaat verder met de pluralistische theorie in zijn recente studie *The logic of political conflict in medieval cities*.²⁸ Lantscher gebruikt hierin het idee van een pluralistische samenstelling van stedelijke politiek, die hij de 'polycentric order' noemt: een politieke structuur waarin verschillende politieke partijen concurreren in diverse politieke machtscentra, zoals rechtbanken en raden.²⁹ In deze 'polycentric order' ziet Lantscher conflict

²² Heers, Nicholas (vert.), *Parties and Political life*, 1-2.

²³ Christopher R. Friedrichs, *Urban politics in early modern Europe* (New York 2000) 7.

²⁴ Friedrichs, *Urban politics in early modern Europe*, 7.

²⁵ Ibidem, 7.

²⁶ Ibidem, 7-8.

²⁷ Robert A. Dahl, *Who governs? Democracy and power in an American city* (New haven 1961).

²⁸ Lantschner, *The logic of political conflict*, 17.

²⁹ Ibidem, 6-7.

als een essentieel en gezond onderdeel.³⁰ Hiermee staat hij in een traditie met denkers zoals Bartolus en Machiavelli.³¹ Beide Italiaanse denkers zagen politieke concurrentie als een belangrijk onderdeel van de politiek. Bartolus omdat hij dacht dat politieke wedijver tirannie zou voorkomen, Machiavelli omdat het volk op deze manier een uitlaatklep zou hebben voor haar politieke aspiraties. Lantscher onderscheidt verschillende vormen van hoe er binnen een stad wordt omgegaan met conflict. In Florence ziet hij vooral onderhandeling via instituties en constitutionele mechanieken, een ‘constitutional system of conflict’.³² Wat Lantscher verstaat onder constitutioneel zullen we later bekijken.

In deze studie gaan we uit van de pluralistische theorie. Deze theorie heeft een bredere focus op politieke interactie. Met de keuze van deze theorie ontwijken we een focus op de ‘great men’, de grote of belangrijke personen in de tijd die een ogenschijnlijke grote rol spelen en waarvan we veel weten. Vaak wordt echter vergeten dat we ook van vele andere belangrijke personen in deze tijd weinig tot niets weten, terwijl ze wel invloed hebben gehad.³³ Door deze beperking van de bronnen zou je een scheef narratief scheppen, als je het verloop precies wilt beschrijven.

Het laat ons daarom toe minder precies het verloop en acties van individuen te volgen. Daardoor kunnen we ons concentreren op de grotere gebeurtenissen. Door ons te concentreren op het grotere verloop van de Ciompi opstand, kunnen we ook beter de invloed van groepen zien. De individuen in deze groepen hadden misschien minimale politieke invloed, maar in groepsverband waren ze wel een belangrijke politieke actor. In het verloop van de Ciompi opstand zien we zowel de samenwerking tussen verschillende politieke groepen als de macht van specifieke groepen zoals de wolwerkers. De pluralistische theorie past beter bij Florence tijdens de Ciompi opstand, omdat politieke actie in deze periode vooral uit groepen voortkomt, niet uit individuen.

Wat is een politiek systeem? Keuzes in definities

Een belangrijk punt in de studie van politieke systemen en daarom ook voor deze scriptie zijn de termen die we gebruiken en hoe we deze definiëren. Hierbij gaat het vooral om de definitie van een politiek systeem. De bestudering hiervan is uitgebreid en complex,

³⁰ Ibidem, 1-2.

³¹ Ibidem, 1; John Watts, *The making of polities: Europe 1300-1500* (Cambridge 2009) 258.

³² Lantschner, *The logic of political conflict*, 200.

³³ Heers, Nicholas (vert.), *Parties and Political life*, 5.

waardoor we het op een aantal werkdefinities houden, waarmee we een politiek systeem kunnen duiden en de onderdelen ervan kunnen identificeren.

Om dit te doen, kunnen we het beste een stap terugdoen. Friedrichs definitie van politiek is zeer bruikbaar als aanduiding van wat een politiek systeem is:

‘A system of interaction between groups of people... who have some common identity or some common interests and join together to use some form of pressure or persuasion to fulfill their wishes or achieve their aims.’³⁴

Hoewel dit ons een bruikbare definitie van een politiek systeem geeft, hebben we nog geen idee hoe dit politieke systeem is opgebouwd. Om de focus op Florence te leggen, kunnen we kijken naar de definities van wat Friedrichs en Lantscher *constitution* noemen. Friedrichs definitie is:

‘Not a single written document, but a set of rules and practices about the organization, which, in most cases, had developed over the course of centuries.’³⁵

En die van Lantscher is:

‘The relatively long lived and regularized system of interactions within and across political units ... whether this concerns elections, consultative and legislative processes, or other recurring patterns of interaction.’³⁶

Lantschers definitie is hierbij niet alleen vollediger, maar vooral ook duidelijker. Een politiek systeem bevat meer dan alleen de organisatorische regels. Centraal in een politiek systeem is de interactie van politieke partijen die hiervan deel uitmaken. Hij geeft duidelijke voorbeelden van politieke interactie. Deze interactie moet zich herhalen: een losstaande politieke daad maakt nog geen politiek systeem. Zonder herhaling kan iets wel politiek zijn, zoals een protest, maar dit is niet deel van een geregulariseerd politiek systeem. Bovendien laat Lantscher in het midden hoe dit systeem precies is vastgelegd. Hierdoor ontwijkt je het probleem dat je politieke structuren/interacties uitsluit, omdat ze niet op schrift waren vastgelegd.

‘System of interactions’ kunnen op drie onderdelen van een politiek systeem slaan: wetten, instituties en conventies. De eerste twee zijn goed gedefinieerd door onder andere Stimson.³⁷ Conventie is het deel van de regels en gebruiken die ongeschreven zijn gebleven. Daarom benadrukt Friedrichs in zijn definitie dat de politieke organisatie zowel geschreven als ongeschreven was.

³⁴ Friedrichs, *Urban politics*, XIV.

³⁵ Friedrichs, *Urban politics*, , 11.

³⁶ Lantschner, *The Logic of political conflict*, 131-132.

³⁷ Shannon C., Stimson, ‘Constitutionalism and the rule of law’, in: John S. Dryzek, Bonnie Honig, Anne Phillips (ed.), *The oxford handbook for political theory* (Oxford 2006) 319.

Met het gebruik van deze theorieën en definities ligt de focus van dit onderzoek op de interactie tussen grotere groepen binnen de Florentijnse politiek en hoe deze op elkaar reageren. Hier is zeker nog ruimte voor individuen, maar het gaat vooral om de grotere verschuivingen in het politieke systeem van Florence, niet de machtswisselingen.

In hoofdstuk één zullen we kort een inleiding geven op het Florentijnse politieke systeem. We zullen hierbij zien dat dit niet alleen uit officiële instituties bestond, maar dat er ook andere organisaties waren die een belangrijke plek in de politiek innamen.

In hoofdstuk twee zullen we kijken naar de kritiek die de opstandelingen hadden op het politieke systeem van Florence. Hoe is deze kritiek in te delen? We zullen in dit hoofdstuk ook bekijken op welke manier deze kritiek werd geuit. De opstandelingen hadden hier verschillende opties voor en welke ze kozen kan ons vertellen in hoeverre ze het politieke systeem vertrouwden. Werken ze binnen het systeem met bijvoorbeeld een petitie of juist erbuiten met geweld? Is die tweedeling tussen buiten en binnen het systeem werken wel zo duidelijk? Welke maatregelen namen bestuurders in reactie op deze kritiek? We behandelen de bestuurders als een groep, ook al was tijdens de opstand een groot deel van hen Ciompi.

Daarop zullen we in hoofdstuk drie kijken naar de invloed van de opstand. In hoeverre veranderde het politieke systeem van Florence dankzij de Ciompi opstand? De opvolgende regeringen moesten omgaan met de acties, maatregelen en wetgeving die de Ciompi hadden achtergelaten. Hoe ze met deze Ciompi erfenis omgingen bepaalde sterk hoeveel invloed de Ciompi opstand had op het politieke systeem.

In de eerste twee hoofdstukken zal ik eerst mijn eigen observaties aan de hand van het bronnen geven. Daarna bekijken we hoe deze observaties passen binnen de historiografie en wat andere historici hebben opgemerkt.

Hoofdstuk 1

Het politieke systeem van Florence rond 1378.

Een politiek systeem heeft vele onderdelen, die op elkaar inwerken of elkaar tegenwerken. Hoe dit politieke systeem is opgebouwd, bepaalt niet alleen de normale gang van politiek, maar ook hoe mogelijke actie en kritiek wordt georganiseerd als men van plan is om hier effectief iets aan te veranderen. Hierbij wordt vaak gebruik gemaakt van algemene kenmerken van stedelijke politieke organisatie, zoals beschreven door Friedrichs in *What made the Eurasian city work? Urban political cultures in early modern Europe and Asia*.³⁸ Het Florentijnse politieke systeem had zijn eigen specifieke invulling en eigenaardigheden. De eigenheid van het Florentijnse politieke systeem vormde de acties en kritiek van de opstandelingen. Hoe zag het Florentijnse politieke systeem er dan precies uit? Gene Brucker heeft een goed overzicht hiervan gemaakt.³⁹ Om Bruckers overzicht nog duidelijker te maken, heb ik de instituties erin benoemd als zijnde uitvoerend, wetgevend of rechtsprekend. Dit zijn flexibele benamingen. We zullen zien dat bijna elk onderdeel van de Florentijnse politieke systeem meerdere taken had, waartussen geen duidelijke scheiding was.

Aan de uitvoerende kant had je rond 1378 drie uitvoerende raden. De belangrijkste raad was de *Signoria*: een negenkoppige raad die wetgeving kon opstellen. De belangrijkste taken van de *Signoria* waren de uitvoering van interne administratie en afhandeling van buitenlandse zaken. Ook kon de *Signoria* uitspraken en veroordelingen van rechtbanken/rechtspersonen herroepen. Eén van de bijzondere mogelijkheden die tijdens de Ciompi opstand een belangrijke rol speelde, was de mogelijkheid buitengewone commissies bijeen te roepen: een *Balia*. Wat de verantwoordelijkheden waren van deze *Balia*, wie en hoeveel personen erin zaten was uiterst flexibel en daarmee kwetsbaar voor politieke manipulatie.⁴⁰ De *Signoria* werd ondersteund in hun uitvoerende taak en geadviseerd door de zestienkoppige *Gonfalonieri* en de twaalfkoppige *Buonuomini*. Deze drie raden werden bijgestaan door vijftien magistraten, elk met een specifiek vlak van verantwoordelijkheid. Een andere belangrijke actor op uitvoerend gebied was de *podestà*. Dit was een persoon van buiten de stad met bepaalde politionele, jurisdictionele en oorlogvoerende verantwoordelijkheden.

De wetgeving die de *Signoria* opstelde, werd ter goedkeuring voorgelegd aan twee wetgevende raden: de *raad van de Popolo*, 300 man sterk, en de *raad van de commune*, 200

³⁸Christopher R. Friedrichs, 'What Made the Eurasian City Work? Urban Political Cultures in Early Modern Europe and Asia' in: *City limits: Perspectives on the historical European city* (Montreal 2010) 29-53.

³⁹Gene Brucker, *Renaissance Florence* (New York 1969 eerste editie), 133-137, 147-151.

⁴⁰Zie voor een voorbeeld hiervan: Lantschner, *The logic of political conflict*, 139-140.

man sterk. Alle wetten die de *Signoria* wilde vastleggen, moesten door zowel de *raad van de Popolo* als de *raad van de commune* met tweederde worden goedgekeurd.

Bijna al deze posities werden regelmatig bezet door nieuw verkozen personen. De duur van zitting van iemand in een raad of bepaalde positie, was redelijk kort: slechts twee maanden voor plaatsen in de *Signoria* tot vier maanden bij plekken bij de *Gonfalonieri*. Alleen leden van 21 geselecteerde gilden konden een plek in de regering vervullen. Maar dan moesten ze wel worden goedgekeurd door twee-derde van een commissie van *scrutators*. De namen van van de goedgekeurde personen werden toegevoegd aan beurzen, waaruit voor posities werd geloot.

Een andere invloedrijke organisatie in dit selectieproces was de *Parte Guelfa*: de Welfse partij. De *Parte Guelfa* was een overblijfsel van het conflict tussen het Duitse Rijk en de paus over Italië van eerder in de eeuw. Dit conflict was tussen de Welfen, nominaal voorstanders van de paus als heerser van Italië en de Ghibellijnen, nominaal aanhangers van de keizer. Hiermee vielen lokale conflicten samen, waarbij tegenstanders verschillende kanten partij kozen in het grotere conflict. Doordat de Welfse partij zijn Ghibellijnse tegenhanger in Florence had verslagen, had deze partij alle macht in handen. Niet alleen de aanhangers van de partij, maar ook de organisatie zelf bleef een prominente politieke actor, die zich een plek als belangrijke beïnvloeder van de overheid had veroverd. Dankzij hun mogelijkheid om mensen te bestempelen als Ghibellijn en daarmee buiten te sluiten van het politieke leven waren ze een belangrijke vriend en een nog gevaarlijkere vijand voor personen of groepen met politieke ambitie.

De andere politieke organisaties in de stad: welke zijn belangrijk?

Buiten al deze instituten waren er ook diverse organisaties die geen directe invloed hadden op de politiek van de gehele stad, maar die wel een belangrijke rol speelden in het ontstaan van de opstand. Welke organisaties je hierbij benoemt, hangt sterk af van hoe je de opstand ziet. Je kan deze zien als een door elite geleide opstand zonder sociale motivatie, zoals Heers of Brucker, of je kan meer revolutionaire kenmerken zien in het gedrag en motivatie van de opstandelingen, zoals Cohn. Heers ziet de families van de bovenlaag van de samenleving als de kern van de politiek.⁴¹ Alle organisaties zijn opgebouwd rond hen en lopen daardoor in elkaar over. Hij identificeert drie organisaties in het bijzonder:

⁴¹ Heers, Nicholas (vert.), *Parties and Political life*, 71,101.

compagnieën, partijen/facties en buurten. Compagnieën waren commerciële ondernemingen die door hun activiteiten en rivaliteiten ook vermengd raakten in politiek.⁴² Partijen werden volgens Heers altijd geleid door elite families. Deze partijen droegen vaak de naam van hun leiders met trots als naam voor de hele partij.⁴³ Ook partijen die nominaal bij het popolo, ‘het volk’ hoorden, werden geleid door families die Heers eerder ziet als deel van de elite.⁴⁴ Dat is voor hem een duidelijke reden om klasse niet te zien als drijfveer van conflict. Dit ziet hij ook in buurten, die zichzelf organiseerden en zich meestal concentreerden rond de machtigste familie in hun midden.⁴⁵ Deze drie organisaties representeerden zo drie belangen van deze families: de economische, de politieke en de fysieke. De fysieke ging vooral over veiligheid, een fysieke plek waarin deze families veilig kunnen opereren.

Cohn ziet in tegenstelling tot Heers wel degelijk verzet van lagere klassen tegen hogere klassen.⁴⁶ Hij ziet deze klassen zich organiseren tegenover de overheid om politieke redenen. In zijn studie beargumenteert Cohn dat politieke redenen, zoals gebrek aan bescherming of onrecht, meestal de aanleiding waren voor opstand en niet bijvoorbeeld economische redenen. In het geval van de Ciompi opstand ziet Cohn dat deze groep zich organiseerde in nieuwe gilden om daarmee zich politiek sterk te kunnen maken.⁴⁷ Hij ziet dit als een organisatie van werkers, voor werkers, zodat ook zij konden meedoen met wat Heers reserveert voor de elite: het politieke proces. Zo is het duidelijk dat verschillende groeperingen belangrijker worden aan de hand van welke theorie je aanhangt.

Zoals we in opvolgende hoofdstukken zullen zien, hadden gilden een belangrijke rol in de Ciompi opstand. Dit kwam omdat dit de manier was voor mensen om zich politiek te organiseren. Binnen gilden zullen elite ook een rol hebben gespeeld. In de maatregelen die we later zullen bespreken zaten er ook enkele die duiden op het actief tegenwerken door burgers van de elite. Het politieke proces wordt dus niet compleet direct of indirect gedomineerd door enkele elite families, zoals Heers stelt. Ook de lagere klassen hadden inspraak, als ze zich organiseerden.

⁴² Heers, Nicholas (vert.), *Parties and Political life*, 28, 67-68.

⁴³ *Ibidem*, 37.

⁴⁴ *Ibidem*, 74-75.

⁴⁵ *Ibidem*, 85,87.

⁴⁶ Cohn, *Lust for Liberty* 57.

⁴⁷ *Ibidem*, 59-60.

Hoofdstuk 2:

De wil van de Ciompi: de kritiek van de Ciompi op het Florentijnse politieke systeem.

De kritiek die een persoon heeft op een politiek systeem is de basis waarop diegene actie kan ondernemen om dit systeem te verbeteren. Dit is echter problematisch als je alleen de acties van diegene nog kan achterhalen en niet direct zijn motivaties. Het grootste obstakel in de studie van de Ciompi opstand is het achterhalen van de kritieken die aan de basis ervan liggen. Door analyse kunnen we die niet opgeschreven kritieken uit de acties van de opstandelingen extrapoleren. Deze kritiek is de motivatie om actie te ondernemen. Hierdoor vallen beide termen in dit geval met elkaar samen. Hoewel de term motivaties gangbaarder is in het debat, zal ik het echter houden op de term kritiek, omdat deze term gericht is dan motivaties. Een deel van de opstandelingen zou bijvoorbeeld als primaire motivatie 'willen reellen' kunnen hebben. Dat is een motivatie, maar het is geen kritiek op het politiek systeem of het bestuur van de stad.

De kritiek van de Ciompi

De acties en vooral de motivaties van opstandelingen zijn al door vele historici geanalyseerd. Door mijn eigen analyse hieraan toe te voegen en diverse conclusies van andere historici te combineren hoop ik de schijnbare impasse te doorbreken die Lantscher in de bestudering van de Ciompi opstand ziet. De bronnen die ik hiervoor bestudeer, zijn zowel divers als eenzijdig. Ze zijn divers in dat er verschillende soorten bronnen bijzitten: dagboeken, petitie's, kronieken, gerechtsdocumenten en wetten.⁴⁸ Doordat deze bronnen van verschillende aard zijn, van zowel tijdens als na de opstand, krijg je een redelijk compleet beeld van de gebeurtenissen. Het zijn echter ook grotendeels eenzijdige bronnen omdat het overgrote deel door tot de hogere klassen behorende personen zijn geschreven. Slechts één bron is geschreven door een wolwerker die deelnam aan de opstand.⁴⁹ Daar komt nog bij dat het

⁴⁸ Anoniem, 'A dairy of the Ciompi by an anonymous Florentine,' (1378-82), in: Cohn, *Popular protest*, 206-238; Onbekend, 'Petitions granted to artisans and other workers' (21 juli 1378), in: Cohn, *Popular protest*, 238-240; Pagnolo di Ser Guido 'The chronicles of a worker' (onbekend, tussen 1378-1380), in: Cohn, *Popular protest*, 251-257; Anoniem, 'Economic and social policies of the Ciompi' (1378-1382), in: Cohn, *Popular protest*, 242-243; Anoniem 'On the eight of Santa Maria Novella' (27 augustus 1378), in: Cohn, *Popular protest*, 243; Onbekend 'The laws transforming the government of the Ciompi to that of the minor guilds' (22 september 1378), in: Cohn, *Popular protest*, 249-251.

⁴⁹ Pagnolo di Ser Guido 'The chronicles of a worker' (onbekend, tussen 1378-1380), in: Cohn, *Popular protest*, 251-257

overgrote deel van de bevolking niets aan geschreven bronnen heeft achtergelaten, verloren gegaan door zowel ongeletterdheid als de tand des tijds.

Dat hoeft gelukkig niet te betekenen dat we de kritiek van het overgrote deel van de bevolking tegenwoordig niet meer zouden kunnen achterhalen. Uit de bronnen die we nog wel hebben, zijn er verschillende punten te vinden waarop de opstandelingen hun kritiek uiten.⁵⁰ Drie van deze punten zijn het prominentst. De eerste daarvan is politieke inspraak. Gebrek aan politieke inspraak voor het overgrote deel van de bevolking en de oververtegenwoordiging van een kleine elite was een pijnpunt voor velen. Inspraak is hierbij gedefinieerd als de mogelijkheid om te participeren in de diverse instituties, zoals de *Signoria* of de raad van de commune en binnen deze instituties te mogen stemmen over beslissingen. De tweede is rechtvaardigheid, een bewust vage term die vooral gaat over het gevoel dat de huidige regeerders niet het algemeen belang zouden dienen, gerechte straffen ontlieden en de rest van de bevolking onrecht aandeden. Uitsluiting uit de politiek of als afpersing ervaren belasting werd ook als onrechtvaardig gezien. Het laatste kritiekpunt is economisch: kritiek op het profiteren van de macht door elitegroepen en te hoge belastingen. De verschillende categorieën hebben veel overlap met elkaar. De afschaffing van de *Monte*, de Florentijnse staatsschuld, kan bijvoorbeeld zowel een economisch punt als een punt van rechtvaardigheid zijn. ‘Het kost teveel’ tegenover ‘de elite profiteert bovenmatig van de uitgekeerde rente die wij financieren’ in dit geval.⁵¹ De manier waarop deze drie punten van kritiek wordt geuit kan ons veel zeggen over deze kritiek.

Het ontbreken van politieke inspraak is het belangrijkste punt van kritiek. Inspraak is de primaire manier om zowel je huidige tekortkomingen als die in de toekomst te kunnen aanpakken. We zien hierbij een belangrijke tweedeling. Ten eerste heb je directe participatie: deelname aan de politiek via bijvoorbeeld inname van politieke posities. Ten tweede heb je indirecte participatie: mee mogen doen aan de structuren die bepalen wie mee mag besturen. Zelf besturen tegenover beslissen wie er voor je bestuurt.

Bij de directe participatie zien we bijvoorbeeld dat de opstandelingen deelname eisen aan de diverse raden van Florence.⁵² Een gedeelte van de opstandelingen had dit al via hun gilden. Dankzij de oprichting van drie extra gilden kregen degenen die eerder geen

⁵⁰ Zie noot 45.

⁵¹ Onbekend, ‘Petitions granted to artisans and other workers’ (21 juli 1378), in: Cohn, *Popular protest*, 238-240, aldaar 238.

⁵² Anoniem, ‘A dairy of the Ciompi by an anonymous Florentine,’ (1378-82), in: Cohn, *Popular protest*, 206-238, aldaar 218; Onbekend, ‘Petitions granted to artisans and other workers’ (21 juli 1378), in: Cohn, *Popular protest*, 238-240, aldaar 238.

zeggenschap hadden dit nu ook. Bovendien eisten de opstandelingen ook dat voor hen bestemde posities ook echt door mensen uit hun midden werden vervuld.⁵³ Deze verwachting van politieke eerlijkheid is een belangrijk punt van de opstandelingen. Diverse malen wordt geëist, dat de beurzen voor posities waaruit wordt geloot opnieuw worden gemaakt.⁵⁴ Dit kan worden gezien als een andere manier om die politieke eerlijkheid te garanderen, maar het is ook een mogelijkheid om de selectie naar eigen belang te manipuleren.

Die drang naar politieke eerlijkheid is een uiting van een andere kritiek die de opstandelingen hebben: uitsluiting van het verkiezingsproces zelf. Meedoen in het selectieproces, indirecte participatie, is een uiting van welwillendheid om mee te doen in het huidige systeem. Doordat bijvoorbeeld werkers meedoen aan de selectie voor de raad van de commune, versterkt de participatie en voorkom je toekomstige buitensluiting.⁵⁵ Opstandelingen die hierdoor mee mogen doen aan de selectie zijn hier trots op.⁵⁶

De roep om politieke inspraak gaat vaak samen met de roep voor rechtvaardigheid. Rechtspraak was immers ook vaak een politiek wapen. De Welfse partij had bijvoorbeeld de macht om iemand uit te sluiten van de politiek door diegene een Ghibbelijn te verklaren.⁵⁷ Door een duidelijker en strenger proces dat eerst moet worden doorlopen voordat iemand wordt buitengesloten, wordt de macht van de Welfse partij drastisch gereduceerd.

Hoe moeilijk het is om de motivatie voor bepaalde maatregelen vast te stellen, wordt duidelijk als je kijkt naar hoe de opstandelingen groepen die eerder de macht hadden, werden uitgesloten. Niet alleen leden van de Welfse partij waren doel van uitsluiting.⁵⁸ Door bepaalde mensen tot magnaat te verklaren, werden ook andere ex-machthebbers buitengesloten.⁵⁹ Dit kan een puur pragmatische politieke zet zijn geweest van de opstandelingen om de macht te behouden. Het is echter ook mogelijk dat dit een vorm van straf was: jullie hebben ons buitengesloten, nu doen wij hetzelfde met jullie. Het is rechtvaardigheid in de vorm van vergelding.

⁵³ Anoniem, 'A dairy of the Ciompi by an anonymous Florentine,' (1378-82), in: Cohn, *Popular protest*, 206-238, aldaar 214.

⁵⁴ Ibidem, 214,222.

⁵⁵ Onbekend, 'Petitions granted to artisans and other workers' (21 juli 1378), in: Cohn, *Popular protest*, 238-240, aldaar 239.

⁵⁶ Pagnolo di Ser Guido 'The chronicles of a worker' (onbekend, tussen 1378-1380), in: Cohn, *Popular protest*, 251-257, aldaar 252,257.

⁵⁷ Anoniem, 'A dairy of the Ciompi by an anonymous Florentine,' (1378-82), in: Cohn, *Popular protest*, 206-238, aldaar 213-215.

⁵⁸ Onbekend, 'Petitions granted to artisans and other workers' (21 juli 1378), in: Cohn, *Popular protest*, 238-240, aldaar 240.

⁵⁹ Ibidem, 240.

Rechtvaardigheid komt ook op andere manieren terug. Gerechtsambtenaren die de werkers oneerlijk hadden behandeld, werden ontslagen en hun positie opgeheven.⁶⁰ Ook hadden de opstandelingen kritiek erop dat bepaalde rijkere burgers zich konden onttrekken aan boetes.⁶¹ De opstandelingen verwachtten dat iedereen gelijk werd behandeld en dus dat iedereen betaalde. Ze zorgden ook dat daden zoals roof of brandstichting tijdens de opstand niet kunnen worden vervolgd.⁶² Een twijfelachtige beslissing die het idee van gelijkwaardige bestraffing aantast, hoewel je hiermee wel je medestanders beschermt voor wraakneming door de elite.

De opstandelingen hadden ook problemen met bepaalde economische omstandigheden. Delen van de bevolking hadden moeite met hun financiën, waarschijnlijk door hoge belastingen en stijgende voedselprijzen. Daardoor lag de focus op het ontlasten van het armste deel van de bevolking. Vervolg van bepaalde financiële misdaden, zoals het niet betalen van kleine schulden, werd tijdelijk opgeschort.⁶³ De *Monte*, het Florentijnse staatsfonds waaruit de staatschuld werd gefinancierd, werd opgeheven. Volgens Cohn was dit een serieuze aanslag op de financiën voor delen van de elite.⁶⁴

Belastingen werden gereduceerd. Iedereen kreeg een 33% reductie op zijn belastingen, maar de arme bevolking kreeg daarboven op bij één van de belastingen nog eens 66% korting.⁶⁵ Deze belastingkortingen werden gecombineerd met uitgebreide prijsregulatie op graan en andere voedingsmiddelen.⁶⁶

De aard van de Ciompi maatregelen: waren ze effectief?

De maatregelen die de opstandelingen invoerden, nadat ze de macht hadden overgenomen, waren verre gaand. Doordat de opstandelingen zo succesvol waren in hun overname van de macht is het moeilijk om bestuurders in te delen in de groep die de macht voor de opstand hadden en de groep die de macht kreeg dankzij de opstand. Als we willen

⁶⁰ Onbekend, 'Petitions granted to artisans and other workers' (21 juli 1378), in: Cohn, *Popular protest*, 238-240, aldaar 238.

⁶¹ Onbekend, 'Petitions granted to artisans and other workers' (21 juli 1378), in: Cohn, *Popular protest*, 238-240, aldaar 239.

⁶² Ibidem, 240.

⁶³ Ibidem, 239.

⁶⁴ Ibidem, 238.

⁶⁵ Anoniem, 'A dairy of the Ciompi by an anonymous Florentine,' (1378-82), in: Cohn, *Popular protest*, 206-238, aldaar 224; Onbekend, 'Petitions granted to artisans and other workers' (21 juli 1378), in: Cohn, *Popular protest*, 238-240, aldaar 239.

⁶⁶ Anoniem, 'A dairy of the Ciompi by an anonymous Florentine,' (1378-82), in: Cohn, *Popular protest*, 206-238, aldaar 220-221,223

bekijken welke maatregelen er werden genomen in reactie op deze kritiek, is het daarom beter om de bestuurders te behandelen als zijnde één groep.

Alle acties die we hiervoor hebben behandeld kwamen voort uit kritiek. We zien dat de bestuurders actief iets ondernemen om deze kritiek te ondervangen. Hierbij schuwen ze niet om ingrijpende maatregelen te nemen. Dat waren onder andere maatregelen die een geaccepteerd onderdeel waren van de Florentijnse politiek, zoals politieke uitsluiting door iemand te bestempelen als een magnaat. Maar we zien ook meer unieke maatregelen, zoals de afschaffing van de *Monte* of grote reducties op de belastingen.

Waren deze acties, die direct voortkwamen uit de kritiek van de opstandelingen, effectief? Dat is zeer moeilijk na te gaan, vooral omdat het vrijwel onmogelijk is om effectiviteit te definiëren. Zoals we in hoofdstuk drie zullen zien, blijft een deel van de Ciompi aan de macht tot 1382. In dat jaar worden ze omvergeworpen door de elite. Deze elite vond dat al deze maatregelen veel te ver gingen. Logisch, want een groot deel van de maatregelen was of direct op hen gericht of schaadde hun belangen indirect. Hier staat tegenover dat een deel van de Ciompi de maatregelen niet ver genoeg vonden gaan. De splitsing mondde uit in hernieuwde opstand eind augustus 1378 door deze radicalere groep. Het falen van deze opstand zorgde ervoor dat een gematigdere groep Ciompi aan de macht kwam. Deze groep hield een groot deel van de maatregelen in stand en verzachtte andere. Het derde nieuwe gilde werd bijvoorbeeld weer afgeschaft. De leden ervan werden buitengesloten van de andere gilden en daarmee de politiek.⁶⁷ Effectiviteit is daarom moeilijk te meten.

Een ander probleem met het meten van de effectiviteit van de maatregelen is dat de kritiek op het bestuur uit dezelfde maatregelen zijn gehaald. Er is een gevaar dat er een cirkelredenering ontstaat. Daarom sluiten de maatregelen relatief goed aan op deze kritieken. Er zou ook andere kritiek kunnen zijn geweest die niet is geadresseerd, doordat ze niet terugkomt in de bronnen.

Buiten de maatregelen die voortkwamen uit de kritiek van de opstandelingen voerden de bestuurders ook maatregelen door die vooral te maken hadden met problemen, veroorzaakt door hun overname van de macht. Zo kwam er een exportverbod voor graan. Graan dat zich binnen het Florentijns gebied bevond, moest naar Florence worden gebracht.⁶⁸ Stakingen

⁶⁷ onbekend 'The laws transforming the government of the Ciompi to that of the minor guilds' (22 september 1378), in: Cohn, *Popular protest*, 249-251, aldaar 251.

⁶⁸ Ibidem, 224-226; Anoniem, 'Economic and social policies of the Ciompi' (1378-1382), in: Cohn, *Popular protest*, 242-243, aldaar 242.

werden verboden door te eisen dat alle winkels open gingen en bleven.⁶⁹ Dit is een maatregel die zowel de Ciompi bestuurders als de bestuurders voor hen namen. De meest interessante maatregel is de eis aan de wolindustrie om minimaal 2.000 stuks textiel te produceren.⁷⁰ Dit zijn allemaal maatregelen om te voorkomen dat de stad economisch zou stilvallen en daarmee de politieke stabiliteit zou bedreigen.

Buiten deze maatregelen die nog gedeeltelijk voort zouden kunnen komen uit de originele kritiekpunten zijn er ook maatregelen die geheel voortkomen uit de problemen van het besturen van een politiek instabiele stad. Over deze maatregelen wordt vooral gerapporteerd door personen die tegen de nieuwe Ciompi regering zijn. De betrouwbaarheid ervan kan daardoor in twijfel worden getrokken. Zo zou bijvoorbeeld worden verboden om je slecht uit te laten over de huidige regering.⁷¹ Er werd bevolen om de banieren, een belangrijk symbool en verzamelpunt voor mogelijke nieuwe opstandelingen, naar het paleis van de *Signoria* te brengen.⁷² De Ciompi kondigden ook aan dat ze iedereen met een mantel die na de avondklok op straat was zouden doden zonder proces.⁷³ De Ciompi waren blijkbaar bang voor samenzweerders. Cohn's theorie is dat de mantels konden worden gebruikt om wapens te verbergen.⁷⁴ De mantels zouden ook een symbool kunnen zijn voor een bepaalde groep die tegen de Ciompi was, misschien een deel van de elite zoals Cohn denkt.⁷⁵

De Ciompi regering probeerde met al deze maatregelen onenigheid en een nieuwe opstand te voorkomen. Ontevreden burgers vormden net zo goed een bedreiging voor de nieuwe bestuurders als de oude. Daarom zie ik dat, bovenop de maatregelen voortvloeiend uit de originele kritiekpunten, er ook maatregelen worden genomen vanuit de problemen en verantwoordelijkheden die het bestuur van een stad meebracht.

Opstand voor wat, of wie? Verschillen en debat over de motivatie van de Ciompi

De interpretatie van al deze maatregelen en de achterliggende motivaties hebben geleid tot een uitgebreid debat. De tweedeling tussen de standpunten van linkse 'revolutie' en

⁶⁹ Anoniem, 'A dairy of the Ciompi by an anonymous Florentine,' (1378-82), in: Cohn, *Popular protest*, 206-238, aldaar 221-222.

⁷⁰ Anoniem, 'Economic and social policies of the Ciompi' (1378-1382), in: Cohn, *Popular protest*, 242-243, aldaar 242.

⁷¹ Anoniem, 'A dairy of the Ciompi by an anonymous Florentine,' (1378-82), in: Cohn, *Popular protest*, 206-238, aldaar 222.

⁷² Ibidem, 219.

⁷³ Ibidem, 217.

⁷⁴ Cohn, *Popular protest*, 218.

⁷⁵ Ibidem, 218.

rechtse ‘opstand’ spitst zich toe op de achterliggende motivaties. Cohn zou stellen dat we iets nieuws, iets revolutionairs zien in de motivaties en acties van de opstandelingen. Hier tegenover zou Heers stellen dat de Ciompi opstand er één van vele was, aangedreven door elite machtspolitiek.⁷⁶ Het gaat hierbij niet alleen erover of de motivaties van de opstandelingen uniek waren voor hun tijd, maar ook of de manier waarop ze deze motivaties uitdroegen dat was.

Hierover valt te twisten. Ik ben het met Lantscher eens dat hiermee de bestudering van de Ciompi opstand niet veel verder komt.⁷⁷ De tweedeling die deel is van het debat tussen ordelijke en wanordelijke politieke actie is een nutteloze splitsing. We zien namelijk dat zowel ordelijke acties zoals petitieën en overheidsmaatregelen en wanordelijke acties zoals rellen of coups, uitvoerig worden gebruikt door zowel de elite als de opstandelingen. Ze participeerden in de raden en het selectieproces, ze manipuleerden de beurzen waaruit werd geselecteerd en gebruikten dezelfde mechanismen die elite gebruikten om mensen politiek uit te sluiten. Net zoals bij de elite waren niet alleen acties via ‘officiële’ kanalen, maar ook geweld en alliantievorming geoorloofd. Dat ze geweld gebruikten, was een normaal deel van de politiek in deze tijd en niet beperkt tot bijzondere situaties zoals opstanden.⁷⁸

De opstandelingen worden daarom niet zozeer alleen gemotiveerd door de wil om alles te veranderen (Cohn) noch om alleen voor zeer specifieke elite iets te veranderen (Heers), maar om te kunnen participeren. Door inspraak te hebben en te kunnen participeren in het bestaande politieke systeem kregen de opstandelingen politieke macht, waarmee ze hun andere economische en rechtsproblemen konden oplossen. De opstandelingen lijken goed op de hoogte te zijn van de politieke systemen van hun stad. Deze structuren werden intensief door de opstandelingen gebruikt om hun grieven te uiten. Maatregelen en veranderingen werden niet aan, maar met het politieke systeem gemaakt. Waren deze acties van de opstandelingen legitiem? Dat hangt af aan wie je het vraagt. Duidelijk is wel dat hun acties passen in het standaardpatroon van de Florentijnse politiek.

⁷⁶ Heers, Nicholas (vert.), *Parties and Political life*, 167.

⁷⁷ Lantschner, ‘The ‘Ciompi Revolution’ Constructed’, 289.

⁷⁸ Lantschner, *The logic of political conflict*, 48.

Hoofdstuk 3

De erfenis van de Ciompi opstand: wat blijft van de veranderingen over?

In augustus 1378 viel de Ciompi regering nadat een nieuwe opstand door radicalere opstandelingen was gefaald. In de vijf jaar die daarop volgden, waren er twee regeringen die moesten omgaan met de politieke en sociale gevolgen van de Ciompi opstand. In hun omgang met de Ciompi erfenis bepaalden deze twee regeringen in hoeverre de Ciompi invloed hadden op het politieke systeem van Florence.

De omgang met de gevolgen van de Ciompi opstand kende twee fasen: onder de regering van de kleine gilden en van de herstelde elite. De eerste regering kwam september 1378 aan de macht na de gefaalde opstand van de radicalere Ciompi. Deze gematigdere groep had geprofiteerd van de maatregelen van de Ciompi, maar deelde niet alle motivaties van de Ciompi. We zien hier dus een split tussen radicalere groepen die de naam Ciompi behield en gematigdere groepen die zich concentreerden rond de kleine gilden die al voor de Ciompi opstand bestonden. Vooral op het veld van politieke inspraak was de kleine gilden regering conservatiever dan de Ciompi, zoals later duidelijk zal worden. De gebruikte benaming voor deze regering komt voort uit de twee nieuwe kleine gilden van de drie die waren opgericht als besluit van de Ciompi regering. Deze twee kleine gilden hadden de meeste invloed in deze regering. De tweede fase begon vroeg in 1382 toen de kleine gilden regering omviel en een nieuwe regering wordt opgezet.⁷⁹ Deze regering komt voort uit de elite die voor de Ciompi opstand in 1378 de macht had. Hun houding tegenover de Ciompi erfenis is onduidelijk. Brucker maakt duidelijk dat deze conservatieve regering maar een aantal maatregelen terugdraaide, zoals de verbanning van elite uit de stad. De overgrote meerderheid van de maatregelen werden volgens Brucker behouden.⁸⁰

Hier staan echter contemporaine bronnen zoals de kronieken van de Florentijnse schrijver Stefani tegenover. Die schrijft dat de regering juist zeer reactionair was en de acties van de laatste twee regeringen ongedaan maakte.⁸¹ Stefani was een gewiekste politicus, die lijkt op het juiste moment zijn loyaliteiten te hebben verplaatst van de Ciompi naar de groep die de regering van 1382 vormde.⁸² Op het moment van het schrijven van deze kronieken lijkt

⁷⁹ Gene Brucker, *The civic world of early renaissance Florence* (New Jersey 1977) 61.

⁸⁰ Ibidem, 63.

⁸¹ Stefani, 'The end of the two revolutionary guild of workmen, februari 1382' (februari 1382) in: Cohn, *Popular protest*, 259-260.

⁸² Cohn, *Popular protest*, 258.

hij zich al te hebben afgezonderd van de Ciompi en de kleine gilden. Door negatief te schrijven over de regeringen die eerst zijn loyaliteit hadden, kan hij zich profileren als iemand die daar niets mee te maken had.

Cohn ziet ook een reactionaire beweging die onwelgevallig stond tegenover de prestaties van de Ciompi en kleine gilden regeringen.⁸³ We zullen hierop terugkomen als we de elite regering behandelen. Eerst gaan we kijken naar de directe erfgenamen van de Ciompi regering: de regering van de kleine gilden.

De kleine gilden regering 1378-1382: nieuwe inspraak en oude buitensluiting

De kleine gilden regering was de eerste die moest bepalen wat ze zouden behouden van de veranderingen en maatregelen van de Ciompi regering. Hoewel er genoeg informatie en bronnen zijn over deze regering, zijn deze helaas niet uitgebreid bestudeerd in de Engelstalige historiografie.⁸⁴ Over de belangrijkste politieke maatregel van de Ciompi, politieke inspraak voor een groter deel van de bevolking, zijn de bronnen wel ontsloten voor een Engels lezend publiek. We zullen ons daarom daarop focussen.

Het bestaan van de twee nieuwe gilden, beiden van wol(ver)werkers, werd op 22 september 1378 nog eens bevestigd met nieuwe wetgeving.⁸⁵ Uit deze wetgeving werden drie dingen duidelijk. Ten eerste was dat de nieuwe regering weinig wou veranderen aan de instituties van Florence. Plechtig werd voorgeschreven dat de nieuwe gilden en de leiders ervan zouden worden gezien als deel van het systeem en dat zij zullen werken ‘volgens traditie.’⁸⁶ Het corpus aan wetgeving en Florentijnse leiders werd aangeroepen om deze nieuwe gilden te legitimeren.⁸⁷ Dit duidt erop dat de kleine gilden regering geen intenties had veel te veranderen in het politieke systeem. Ten tweede wordt duidelijk dat met de oprichting van deze nieuwe gilden hun invloed op het politieke proces werd vergroot. Dankzij hun nieuwe lidmaatschap waren leden nu niet alleen nominaal vertegenwoordigd via hun gilden, maar konden ze nu ook politieke posities innemen. Ten derde wordt de laatste gilde, die van

⁸³ Cohn, *Lust for Liberty*, 62.

⁸⁴ Er is uitgebreid geschreven over de Ciompi opstand in het Italiaans, zie bijvoorbeeld E. Screpanti, *L'angelo della liberazione nel tumulto dei Ciompi. Firenze, giugno-agosto 1378* (Siena 2008), maar ook hier ligt de focus op de Ciompi opstand zelf, niet de nasleep. Voor een korte bespreking van de bronnen, zie Cohn, *Popular protest*, 205.

⁸⁵ onbekend ‘The laws transforming the government of the Ciompi to that of the minor guilds’ (22 september 1378), in: Cohn, *Popular protest*, 249-251, aldaar 249.

⁸⁶ *Ibidem*, 249.

⁸⁷ *Ibidem*, 249-250.

het *popolo minuto*, verboden.⁸⁸ De ex-leden werden buitengesloten van andere gilden en het politieke proces en wee degene, die één van hen liet toetreden tot een ander gilde. De boete daarop was hoog.⁸⁹

We zien terug dat participatie aan het Florentijnse politieke systeem belangrijk was voor dit deel van de eerder uitgesloten bevolking. Uitsluiting van de laagste klassen van Florence werd echter weer deel van het politieke systeem. Het kan zijn dat dit kwam uit angst voor deze lagere klassen. Deze angst kan voortkomen uit de ervaring van de *popolo minuto*'s gefaalde opstand, maar zou ook kunnen zijn overgenomen van de elite, die geen vertrouwen had in deze gilde en zijn leden.⁹⁰

De terugkerende elite: de regering van 1382

De regering van de kleine gilden ging ten onder in vroeg 1382.⁹¹ In de plaats hernam een deel van de elite die was afgezet in 1378 de macht weer over. Een reactionaire golf van besluiten volgde volgens Stefani:

Bovendien, zagen ze af van alle andere nieuwigheden geïntroduceerd in die tijd [tijdens de regeringen van de Ciompi en de kleine gilden] bij wet, noodverordening of hervormingen; deze zaken zouden worden teruggebracht tot hun vorige staat [voor de opstand van de Ciompi 1378].⁹²

Net zoals bij de regering van de kleine gilden werd de groep die gemakkelijk kon participeren in de politiek verkleind. De laatste twee gilden die waren opgezet door de Ciompi regering werden weer afgeschaft.⁹³ Stefani benadrukt dat alles wat de Ciompi hadden gedaan weer werd afgebroken, maar in hoeverre klopt dat?

Brucker is een van de weinige Engelstalige historici die uitweidt over de omgang van deze nieuwe regering met de Ciompi erfenis. Hij stelde dat hoewel er veel wordt teruggedraaid, er ook een hoop maatregelen van de Ciompi werden gehandhaafd.⁹⁴ Bovendien zou deze regering vergevingsgezind zijn geweest tegenover zijn voorgangers en hun aanhangers. Politieke misdaden werden vergeven en deelnemers aan de vorige twee regeringen werden voor een groot deel niet buitengesloten voor politieke posities.⁹⁵ Hoewel

⁸⁸ Ibidem, 251.

⁸⁹ Ibidem, 251.

⁹⁰ Gene Brucker, *The civic world of early renaissance Florence*, 61.

⁹¹ Ibidem, 60.

⁹² Stefani, 'The end of the two revolutionary guild of workmen, februari 1382' (februari 1382) in: Cohn, *Popular protest* 259.

⁹³ Ibidem, 259.

⁹⁴ Gene Brucker, *The civic world of early renaissance Florence*, 63

⁹⁵ Ibidem, 61-63

de twee gilden waren opgeheven, maakte de regering volgens Brucker ‘a conciliatory gesture to the members of the two disbanded corporations [gilden] by integrating some dyers, tailors and shirt-makers into other guilds’.⁹⁶

Wat Brucker hierbij vergeet te melden, is dat dit niet per se een teken van verzoening is, maar wederom een terugkeer naar de situatie van voor 1378. Stefani vertelt ons namelijk dat ‘zij nu terugkeerden naar die gilden [als ondergeschikten] aan wie ze formeel waren verbonden voordat ze hun eigen gilden creëerden in 1378.’⁹⁷ Dit is niet een nieuwe ontwikkeling, maar een terugkeer naar een onderschikte positie onder andere gilden waarin ze minimale inspraak hadden.⁹⁸

De Ciompi erfenis wordt dus praktisch geheel afgebroken. Delen ervan werden gehandhaafd zoals vele economische maatregelen, maar de grote overwinningen, zoals de nieuwe gilden niet.⁹⁹ De normale situatie werd snel hersteld, maar dan wel naar model van voor 1378. De participatie van grotere delen van de bevolking werd teruggebracht naar het niveau van toen. De Ciompi erfenis zou blijven leven en tijdens nieuwe rellen en opstanden opkomen.¹⁰⁰ In de politieke praktijk van de Florence is deze erfenis echter grotendeels ongedaan gemaakt.

⁹⁶ Ibidem, 63.

⁹⁷ Stefani, ‘The end of the two revolutionary guild of workmen, februari 1382’ (februari 1382) in: Cohn, *Popular protest* 259.

⁹⁸ Zie noot 155 in: Cohn, *Popular protest*, 250.

⁹⁹ Gene Brucker, *The civic world of early renaissance Florence*, 64.

¹⁰⁰ Kleine opstandje en relletjes in naam van de Ciompi zouden nog diverse keren in opvolgende jaren voorkomen, maar deze hadden geen wezenlijk effect. Zie bijvoorbeeld Stefani, ‘How the Ciompi and the exiles re-armed, hoping to bring about a new order [nuova cosa]’ (maart 1382) in: Cohn, *Popular protest* 355-356; Stefani ‘How a conspiracy was planned in Florence solely by the lower orders [gente minuta]’ (juli 1383) in: Cohn, *Popular protest* 356-357; Cohn, *Lust for Liberty* 62.

Conclusie

Het complexe Florentijnse systeem van wetten, instituties en conventies gaf uitgebreide mogelijkheden om de politieke besluitvorming van de stad te beïnvloeden. Ook buiten de geïnstitutionaliseerde en gereguleerde politiek was er ruimte voor politiek gemotiveerde actie, zoals protest, geweld en opstand. Geweld was een geaccepteerd onderdeel van de politiek, zowel voor de elite als voor de opstandelingen.

Hoewel er dus uitgebreide mogelijkheden waren binnen het politieke systeem van Florence, was er voor de overgrote meerderheid van de bevolking onvoldoende toegang tot deze instituties. Daardoor had dit deel van de bevolking onvoldoende mogelijkheden om wetgeving, belastingen, rechtsspraak en andere bestuursprocessen direct te beïnvloeden. Daarom was de belangrijkste kritiek van de Ciompi opstandelingen het gebrek aan politieke inspraak. De opstandelingen wilden om die reden participatie aan het politieke systeem toegankelijker maken voor een breder deel van de bevolking. Hiermee zorgden de opstandelingen ervoor dat ze ook in de toekomst een platform hadden waarop ze hun belangen en problemen konden uiten. Hun doel was dus niet zozeer om het Florentijnse systeem ingrijpend te veranderen, maar om aan deze instituties en hun processen te kunnen participeren en kunnen meebeslissen. Op dit punt voeg ik me dus bij conservatievere historici zoals Brucker en Heers.

Dat betekent echter niet dat de opstandelingen geen vernieuwende inzichten hadden of nieuwe maatregelen troffen op diverse vlakken. Ze waren echter niet revolutionair te noemen zoals Cohn stelt.¹⁰¹ Ik voeg me dus bij de opvattingen van Dumolyn en Haemers, die zeggen dat het opstandelingen meestal niet gaat om het politieke proces ingrijpend te veranderen, maar de mogelijkheid om hun directe levensomstandigheden te verbeteren.¹⁰² Dit is de oorzaak van de ontevredenheid met de oligarchische en gesloten natuur van het Florentijnse stadsbestuur.¹⁰³

De opstandelingen van de Ciompi opstand hebben zich vrijgemaakt van het patroon dat Heers in zijn werk beschrijft.¹⁰⁴ De Ciompi opstand was eerder een door een klein groepje elite geleide opstand die werd 'gehijackt' door de bredere bevolking die eraan meedeed. De bredere bevolking en niet de elite was de leiding over de opstand.

¹⁰¹ Cohn, *Lust for Liberty*, 59.

¹⁰² Dumolyn, Haemers, *Patterns of urban rebellion*, 372.

¹⁰³ *Ibidem*, 376.

¹⁰⁴ Zie ook hoofdstuk 1: De andere politieke organisaties in de stad: welke zijn belangrijk? en Heers 176

De prestaties die opvolgers van de Ciompi regering erfden, werden weer afgebroken. Dit gebeurde in twee fasen onder twee regeringen: het opheffen van het Ciompi/*popolo minuto* gilde door de klein gilden regering en de totale terugkeer naar de politieke situatie van voor de Ciompi opstand onder de herstelde elite regering. Na 1382 lijkt de dankzij de Ciompi opstand doorgevoerde veranderingen bijna geheel ongedaan gemaakt.

Ik zeg hier bewust ‘lijkt’, want over de erfenis van de Ciompi opstand en de omgang daarmee is nog veel onderzoek mogelijk. Het onderzoek van de Ciompi opstand en het debat erover is gefocust op de opstand zelf. Dit is op zich niet slecht, maar het beperkt het onderzoek wat ons meer zou kunnen vertellen over de omstandigheden, de effecten en de motivaties van en voor de Ciompi opstand. De jaren na de val van de Ciompi regering zijn onderbelicht, in ieder geval in de Engelstalige historiografie. Naar mijn mening wordt de kleine gilden regering gezien als een ‘slap aftreksel’ van de Ciompi regering, ‘gedoemd’ te falen in 1382.

Maar het is vooral in de omgang met de Ciompi erfenis van de herstelde elite/conservatieve/ reactionaire regering, aan de macht na 1382, waar nog veel onderzoek naar kan worden gedaan. Aan de manier waarop ik deze aanduid is al onzekerheid te zien in de positie van deze regering. Onderzoek over hun houding tegenover de bevolkingsgroepen waaruit de meeste opstandelingen kwamen en hoe deze was veranderd, zou ons bijvoorbeeld ook veel kunnen vertellen over de ervaring van de elite van de Ciompi opstand. Hoe ging deze regering nu precies om met de Ciompi erfenis? In hoeverre werden de maatregelen en wetten aangenomen door de Ciompi ongedaan gemaakt? Wat was de houding van deze regering tegenover de maatregelen die ze behielden? Was dit pure concessie of werden deze maatregelen als op zichzelf goede maatregelen gezien? Buiten onderzoek vanuit het oogpunt van de elite, is er nog meer onderzoek mogelijk dat ons meer kan vertellen over de opstandelingen. Onderzoek naar de culturele impact van de Ciompi opstand, zoals bijvoorbeeld de populaire herinnering ervan, kan ons iets vertellen over wat belangrijk werd gevonden. Er zijn meer dan genoeg mogelijkheden om onze kennis van de Ciompi opstand te vergroten, door niet alleen te kijken naar de opstand zelf, maar ook naar de impact ervan.

Het idee dat een politiek systeem kan falen, is een centrale assumptie in de manier waarop de hoofdvraag van deze scriptie is gesteld: hoe ging het politieke systeem van Florence om met de Ciompi opstand van 1378-1382/83. Het is eerder zo dat een politiek systeem reactief is, een systeem dat altijd zal bestaan zolang er meer dan twee mensen met elkaar samenleven en beslissingen met elkaar moeten nemen. Een politiek systeem zal daarom

ook nooit echt breken of falen, maar alleen andere vormen aannemen. De hoofdvraag zou achteraf beter kunnen luiden: hoe gingen de deelnemers van Ciompi opstand van 1378-1382/83 om met het politieke systeem van Florence?

Dit zijn echter debatten voor andere scripties. De Ciompi opstand is een fascinerend onderwerp, waarover vele interpretaties mogelijk zijn. Ik hoop in de toekomst meer onderzoek over dit onderwerp te kunnen verrichten, waardoor nieuwe inzichten mogelijk zijn.

Bibliografie

Primaire bronnen

Anoniem, 'A diary of the Ciompi by an anonymous Florentine' (1378-82), in: Samuel Jr. Cohn, *Popular Protest in late medieval Europe* (Manchester 2004) 206-238.

Anoniem, 'Economic and social policies of the Ciompi' (1378-1382), in: Samuel Jr. Cohn, *Popular Protest in late medieval Europe* (Manchester 2004) 242-243

Anoniem 'On the eight of Santa Maria Novella' (27 augustus 1378), in: Samuel Jr. Cohn, *Popular Protest in late medieval Europe* (Manchester 2004) 243.

Onbekend, 'Petitions granted to artisans and other workers' (21 juli 1378), in: Samuel Jr. Cohn, *Popular Protest in late medieval Europe* (Manchester 2004) 238-240.

Onbekend 'The laws transforming the government of the Ciompi to that of the minor guilds' (22 september 1378), in: Samuel Jr. Cohn, *Popular Protest in late medieval Europe* (Manchester 2004) 249-251.

Pagnolo di Ser Guido 'The chronicles of a worker' (onbekend, tussen 1378-1380), in: Samuel Jr. Cohn, *Popular Protest in late medieval Europe* (Manchester 2004) 251-257.

Stefani 'How a conspiracy was planned in Florence solely by the lower orders [gente minuta]' (juli 1383) in: Samuel Jr. Cohn, *Popular Protest in late medieval Europe* (Manchester 2004) 356-357.

Stefani, 'How the Ciompi and the exiles re-armed, hoping to bring about a new order [nuova cosa]' (maart 1382) in: Samuel Jr. Cohn, *Popular Protest in late medieval Europe* (Manchester 2004) 355-356.

Stefani, 'The end of the two revolutionary guild of workmen, februari 1382' (februari 1382) in: Samuel Jr. Cohn, *Popular Protest in late medieval Europe* (Manchester 2004) 259.

Secundaire bronnen

Black, Antony, *Political thought in Europe, 1250-1450* (Cambridge 1992).

Brucker, Gene, *Renaissance Florence* (New York 1969).

Brucker, Gene, *The civic world of early renaissance Florence* (New Jersey 1977).

Cohn, Samuel Jr., *Lust for liberty: the politics of social revolt in medieval Europe, 1200-1425* (Cambridge 2006).

Cohn, Samuel Jr., *Popular protest in late medieval Europe* (Manchester 2004).

Cohn, Samuel Jr., *The laboring classes in renaissance Florence* (New York 1980) 44.

Dahl, Robert A., *Who governs? Democracy and power in an American city* (New haven 1961).

Dumolyn, Jan en Jelle Haemers, 'Patterns of urban rebellion in medieval Flanders', *Journal of Medieval History* 31 (2005) 4 369–393.

Friedrichs, Christopher R., *Urban Politics in Early Modern Europe* (New York 2000).

Friedrichs, Christopher R., 'What made the Eurasian city work? Urban political cultures in early modern Europe and Asia' in: Glenn Clark, Judith Owens en Greg T. Smith (ed.), *City limits: Perspectives on the historical European city* (Montreal 2010) 29-53.

Heers, Jacques, *Parties and political life in the medieval West*, David Nicholas (vert.) (Amsterdam 1977).

Lantschner, Patrick, 'The "Ciompi revolution" constructed: modern historians and the nineteenth-century paradigm of revolution' *Annali di Storia di Firenze* (2009) 4, 277-297.

Lantschner, Patrick, *The logic of political conflict in medieval cities: Italy and the southern low countries 1360-1440* (Oxford 2015).

Mollat, Michel, and Philippe Wolff. *The popular revolutions of the late middle ages.*, A. L. Lytton-Sells (vert.) (Londen 1973).

Screpanti, E., *L'angelo della liberazione nel tumulto dei Ciompi. Firenze, giugno-agosto 1378* (Siena 2008).

Stimson, Shannon C., 'Constitutionalism and the rule of law', in: John S. Dryzek, Bonnie Honig, Anne Phillips (ed.), *The Oxford handbook for political theory* (Oxford 2006)

Watts, John, *The making of polities: Europe 1300-1500* (Cambridge 2009).

Afbeeldingen

Gatteri, Giuseppe Lorenzo, 'The tumult of the Ciompi' (voor 1884),

<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=19767860> (29 januari 2017).